

De schepenzegels van Gorinchem (1326-1807)

De schepenzegels van Gorinchem
(1326-1807)

Beschrijving van de losse zegelcollectie

door

B. DE KEIJZER en H. DEN HERTOG

Hilversum
Verloren
2015

Deze uitgave is mede tot stand gekomen dankzij financiële steun van:

Mr. L.P. Lommen en mevrouw S.A. Lommen-de Heer
Stichting Professor van Winter Fonds
Prins Bernhard Cultuurfonds Zuid-Holland

Inleiding, tekeningen en index: B. de Keijzer
Fotografie: A. Overweel – Regionaal Archief Gorinchem
Beschrijving zegels: B. de Keijzer en H. den Hertog
Eindredactie: R.F. van Dijk – Regionaal Archief Gorinchem

Tekening van een spitsboogvierpas geplaatst op een vierhoekvormige sierlijst (p. 28) met in het midden en de vier kwartieren afbeeldingen van waszegels uit het boek. Voorzijde: midden Jan van Dalem, 1434 (p. 54), met de klok mee Wemmer Wemmersz., 1453 (p. 63), Jan Erkelens, 1692 (p. 167), Gerrit van den Oever, 1454 (p. 64), Jan van den Werf, 1424 (p. 50). Achterzijde: midden Herman Gerritsz., 1434 (p. 54), met de klok mee Jacob van den Werf, 1430 (p. 53), Jan Corbeel, 1349 (p. 34), Gijsbert de Wilde, 1410 (p. 46), Jan Petersz. Calff, 1565 (p. 110).

ISBN 978-90-8704-503-6

© 2015 B. de Keijzer, H. den Hertog & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Woord vooraf

Het zegel bekrachtigt en is de garantstelling voor de echtheid van een akte. En als zodanig kunnen we het voorliggende boek, met daarin de beschrijving van een belangrijke Gorcumse bron, eveneens bezegelen. Niet alleen als prachtig eindresultaat maar ook als teken van erkenning voor het werk dat hiervoor verricht is.

Het eerste contact wordt in 2008 gelegd wanneer de heer De Keijzer contact opneemt met het Regionaal Archief Gorinchem en ons verzoekt om mee te werken aan een bronnenpublicatie. Het gaat daarbij om de beschrijving van de Gorcumse losse zegelcollectie die een kleine 1200 zegels omvat.

Onze medewerking is meteen toegezegd, waarbij wij als archief uiteraard alle aanwezige gegevens beschikbaar stelden, maar ook het fotograferen van de zegels voor onze rekening namen net als de eindredactie. De heren Ben de Keijzer en Bert den Hertog maakten minutieus de beschrijvingen van de zegels.

Voor beide heren wil ik graag mijn erkentelijkheid uitspreken voor het vele werk dat zij verricht hebben, en niet in de laatste plaats ook voor hun vasthoudendheid in dit project. Eveneens wil ik bedanken de heer Aak Overweel voor het fotograferen van de zegels, de heer René van Dijk voor de redactionele werkzaamheden en de heer Aron de Vries voor zijn coördinerende rol.

De werkzaamheden zijn voorspoedig verlopen en we zijn met zijn allen blij dat het boek er nu is. De zegelcollectie is op een uitstekende wijze toegankelijk gemaakt en is door deze uitgave uit haar anonimiteit gehaald. Deze belangrijke informatie is nu voor iedere geïnteresseerde beschikbaar. Vooral genealogen en heraldici zullen hiervoor dankbaar zijn!

Allow Frings
Stadsarchivaris Gorinchem

Inhoud

Woord vooraf	5
Inleiding	9
Werkwijze	14
Beschrijving van de collectie	19
Handboeken en literatuur	26
Bijlagen	
I Schildvormen – helmtypen	27
II Sierlijsten – schetsen gemaakt van de schepenzegels van Gorinchem	28
De losse zegelcollectie van het Regionaal Archief Gorinchem	29
1 Schepenzegels van Gorinchem 1326-1499	31
2 Schepenzegels van Gorinchem 1500-1807	81
3 Zegels van andere functionarissen binnen of buiten Gorinchem	212
Zegels van personen zonder jaartal	222
Register van personen	226

Inleiding

Bij de meeste genealogen is de afgelopen jaren de beoefening van de heraldiek steeds meer in de belangstelling komen te staan als een logische stap in een verder gevorderd genealogisch onderzoek. De ontdekking van een authentiek familiewapen vormt voor de genealoog dan ook een dankbare bekroning op de gedane inspanningen. Zeker indien een dergelijk familiewapen na jaren van geduldig en volhardend archiefonderzoek is gevonden. Er is echter de afgelopen jaren een ware hausse ontstaan om, wanneer er geen authentiek familiewapen voorhanden is en men zich niet al te veel bekommert om een goed uitgewerkte genealogie, een nieuw familiewapen te (laten) ontwerpen. Op zich is daar niets tegen, maar het gaat voorbij aan het feit dat in de archieven van heel veel personen die een openbare functie hebben uitgeoefend, een zegel bewaard is gebleven met een heraldisch wapen erop afgebeeld.

In de meeste archieven bevinden zich vele originele oorkonden, waaraan vaak nog de zegels hangen van de functionarissen die daarmee de in de oorkonde vastgelegde rechtshandeling hebben bekrachtigd. Daarnaast bezit men veelal ook een losse zegelcollectie.¹ Zo ook het Regionaal Archief Gorinchem waar een collectie van 1.169 losse (schepen)zegels, bestaande uit 503 unieke zegels,² exclusief de tegenzegels, wordt bewaard.

In Nederland zijn tot nu toe niet zo veel complete zegelcollecties beschreven en gepubliceerd. Niet lang geleden zijn onder andere de volgende publicaties in druk verschenen.³

1995 Liber sigillorum. De zegels in het archief van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht, 1200-1811.

2000 De Zwolse schepenzegels (lopende over de periode 1374-1807).

2006 Persoonlijke was- en lakzegels in het Gemeentearchief van Wageningen (Liber Sigillorum Wageningensis).

Met de beschrijving en publicatie van de losse zegelcollectie, aanwezig in het Regionaal Archief Gorinchem, willen wij niet alleen aantonen dat er van veel families een authentiek familiewapen bewaard is gebleven, maar ook dat bij voortgezet genealogisch onderzoek de kans op het vinden van een dergelijk wapen succesvol kan zijn.

1 Bijvoorbeeld het Nationaal Archief te Den Haag beschikt over een omvangrijke, losse zegelcollectie.

2 Later wordt de gebruikte term *unieke zegels* uitgelegd.

3 Zie p. 26: Handboeken en literatuur.

Herkomst van de losse zegelcollectie

De herkomst van de losse zegelcollectie leidt naar Cornelis Gerardus Boonzajer (1788-1863), notaris te Gorinchem 1810-1854, die niet alleen eigenaar was van deze zogenaamde ‘grootte en hoogst belangrijke verzameling zeer oude, zeldzame als ook moderne zegels, in lak, was en papier, geborgen in een gladhouten kastje met negen laden, hoog 59, breed 46, diep 28 duim Nederlandsch, en in twee vierkante kistjes’, maar vermoedelijk ook de collecteur is. Boonzajer was oudheidkundige en bezat zelf een museum.⁴ De collectie is in 1865 na zijn overlijden bij G. Theod. Bom te Amsterdam, onder lotnummer 405, geveild.⁵ Vervolgens werd de zegelcollectie door het Algemeen Rijksarchief (ARA) op 21 april 1890 aangekocht op een veiling van Fred. Muller & Co te Amsterdam. Volgens de veilingcatalogus van Muller van die datum zou het moeten handelen om lotnummer 1625 van de te veilen *Verzameling Alberdingk Thijm*⁶ omschreven als: ‘Sphargistique – Grande collection de sceaux de villes et de villages, de corporations et de personnes privées, environs 1000 pièces’. Het ARA, in de persoon van de archivaris J.H. Hingman, betaalde zeventien gulden voor de collectie. Het oude aanwinstennummer was 1890 34r (1.113 zegels) en 1890 34s (1.023 afdrukken in lak of op papier). In de reeks ‘Verslagen omtrent ’s Rijks Oude Archieven’ (VROA) werd in het jaar 1890 een overzicht van deze collectie gepubliceerd.⁷ De collectie omvatte naast stedelijke, kerkelijke en andere zegels,⁸ een groot aantal zegels van schepenen van Gorinchem.⁹ Door het ARA werd in 1976 het eerste deel van de collectie (961) overgedragen aan de Gemeentelijke archiefdienst Gorinchem. De overige zegels volgden in 1977.¹⁰

De losse zegelcollectie, lopende van 1326-1807, betrekking hebbende op de schepenen van Gorinchem, is uitstekend bewaard gebleven, waardoor de kwetsbare waszegels nog steeds goed zijn te bestuderen. Bovendien heeft Boonzajer bij de afgeknippte zegels op het restant van de (dubbele) staart de naam van de betrokken persoon en veelal ook een jaartal genoteerd. Het jaartal zal ontleend zijn aan de oorkonde waaraan het zegel heeft gehangen, maar zeker is dat niet. Door deze omstandigheden leent de collectie zich er voor om te worden beschreven.

Zegelen

Het gebruik van zegelen is al heel oud. De herkomst ligt in het Midden-Oosten waar de oudst bekende stempelvormen, de zogenaamde rolstempels, zijn gevonden. Het ging hierbij om bijvoorbeeld een eigendomsmerk aan te brengen of voorraadvaten af

4 R.F. van Dijk, ‘Museum Boonzajer’, *Oud-Gorcum Varia* nr. 43, p. 41-45.

5 R.F. van Dijk, ‘Notaris Boonzajer en zijn inzet voor alles’, *Oud-Gorcum Varia* nr. 42, p. 250-256.

6 Dit is de dichter, geschiedvorser en katholiek activist J.A. Alberdingk Thijm.

7 VROA, p. 52-64.

8 VROA: bij elkaar 192 stuks, waarvan 85 stuks met onleesbare opschriften.

9 VROA: bij elkaar 1.113 stuks, waarvan 54 stuks met onleesbare opschriften.

10 Deze informatie is verstrekt door het Regionaal Archief Gorinchem.

*Het wapen van het adellijke geslacht Van Arkel.
Uit: Wapenboek Van Kuyl,
blad 3.*

te sluiten. In latere tijden werd ook in onze streken het zegelen gewoon, waarbij zich een nieuw type zegel voorzien van een omschrift ontwikkelde. Het zegel werd nu gebruikt om de rechtsgeldigheid van de inhoud van een oorkonde blijvend te bekrachtigen. In aanvang zegelden op die manier voornamelijk hoogwaardigheidsbekleders, zoals keizers, koningen en pausen, later gevolgd door hertogen, graven, bisschoppen en abten. In de dertiende eeuw gevolgd door de adel, schepenen en burgers.

De waszegels werden veelal uithangend aan een strookje perkament (dubbele staart) of aan een zijden koord bevestigd. De was bestond uit bijenwas vermengd met hars of een ander materiaal, soms met andere toevoegingen (pigment). Zegelwas is een kwetsbaar materiaal waardoor vele zegels hetzij verloren zijn geraakt hetzij onherkenbaar zijn geworden. De oorzaak daarvan is dat archieven in het verleden minder belang hechtten aan het conserveren van de zegels. Een heel bijzondere vorm is waarbij het zegel van puur goud aan de oorkonde werd gehangen. Deze zegels worden in Nederlandse archieven niet aangetroffen.

Zegelstempels

Om een afdruk in de zachte was te maken is een zegelring of een zegelstempel nodig. In de Middeleeuwen was het gewoon om wanneer nodig een zegelstempel, waarin in spiegelbeeld een familiewapen of persoonlijk merk met daaromheen de naam, te laten vervaardigen. De stempels, meestal vervaardigd van brons, werden voorzien van een bevestigingsring om verlies te voorkomen. Na het overlijden werd de zegelstempel in principe vernietigd.

Het gieten van een stempel gebeurde vermoedelijk bij een geel- of bronsgieter, waarna de zegelsnijder het halfproduct afwerkte met de door de opdrachtgever gegeven aanwijzingen. Naast een technische bekwaamheid om voldoende reliëf in spiegelbeeld te kunnen aanbrengen, beschikte een zegelsnijder ook over artistieke vaardigheden, gezien de soms fraaie sierlijsten, schildhouders en dergelijke. Het moge duidelijk zijn dat hoe beter de zegelsnijder zijn vak verstond het zegelstempel een betere afdruk opleverde bij het zegelen. Toch kwam het voor dat er fouten werden gemaakt. Vooral omdat het zegelstempel in spiegelbeeld gesneden moest worden. Zo hebben we geconstateerd dat soms letters in het omschrift verkeerd staan afgebeeld. Ook het wapen onderging weleens dit lot.

Door de aard van hun werk waren edelsmeden ook bedreven in het snijden van zegels. In 1711 werd bijvoorbeeld de edelsmid Gerardus Bruijns gevraagd om een nieuw bronzen stadsstempel voor het stadsbestuur van Gorinchem te vervaardigen. Daarnaast waren in Gorinchem ook gespecialiseerde wapensnijders werkzaam. Zo werd in 1726 aan Abraham du Cloux toegestaan dat hij met graveren zijn brood mocht verdienen, mits hij niet in goud en zilver zou handelen. Hij bleef tot zijn overlijden in 1733 als zodanig werkzaam.¹¹

De kwaliteit van het bewaarde zegel is afhankelijk van het zegelstempel, de gebruikte was en het zorgvuldig drukken van het zegelstempel in de zacht gemaakte was. Daarnaast speelden de omstandigheden waaronder het zegel bewaard is gebleven een belangrijke rol getuige de vele beschadigde en geplette zegels. Bij elkaar bepalen al deze factoren of het zegel meer of minder correct kan worden beschreven.

Blazoenering

Blazoenering is het zodanig beschrijven van het familiewapen of in dit geval ruimer opgevat het zegel, dat men in ieder geval op correcte wijze het familiewapen kan identificeren of een heraldicus het kan tekenen of schilderen zonder de afbeelding te zien. Het beschrijven van een familiewapen heeft in de loop der tijden een behoorlijke ontwikkeling doorgemaakt, maar in Nederland valt men nog steeds in belangrijke mate terug op het werk van Rietstap.¹² De laatste jaren wordt gestreefd naar modernisering

¹¹ R.F. van Dijk e.a., *Gorcums zilver* (Gorinchem 1992), p. 16. Uitgave Museum Dit is in Bethlehem.

¹² Johannes Baptista Rietstap (1828-1891). Zijn *Handboek der Wapenkunde* (1856) is een mijlpaal in de geschiedenis van de Nederlandse heraldiek.

Het wapen van Willem VI, graaf van Holland en Zeeland (1365-1417). In 1412 lijfde hij het land van Arkel met Gorinchem bij Holland in, waarnaar het aangehechte wapen verwijst. Uit: Wapenboek Van Kuyl, blad 12.

en harmonisering maar wanneer men recente publicaties op dit gebied naast elkaar legt en vergelijkt dan blijkt dat er weinig eenduidigheid aan de dag wordt gelegd. Een ieder volgt zijn eigen (taal)gevoel. De Boo verwoordde het als volgt: ‘Blazoeneren is beschrijven, maar nooit voorschrijven.’¹³ Waar wij ons volgaarne bij aansluiten.

Bij het beschrijven van de zegels is voornamelijk rekening gehouden met de genealoog, die naast de afbeelding van het zegel vooral een begrijpelijke, complete en heldere beschrijving verwacht. Voor de heraldicus ligt het belang van de publicatie veel meer in de ontwikkeling die de heraldiek heeft ondergaan, en het gebruik en de plaatsing van de herautstukken in een wapen.

¹³ J.A. de Boo, *Familiewapens. Kentekens van verwantschap* (Den Haag 2010), p. 143.

Werkwijze

Vroeger was het een inspannende aangelegenheid om een groot aantal zegels te beschrijven omdat alle werkzaamheden op het archief moesten plaatsvinden. Tegenwoordig is het mogelijk dankzij de digitale camera en de vrijwel onbeperkte opslagcapaciteit van de huidige generatie computers om het belangrijkste deel van de werkzaamheden thuis in alle rust uit te voeren. Het Regionaal Archief Gorinchem was bereid om de losse zegelcollectie bestaande uit 1.169 zegels, evenals de tegenzegels, te fotograferen, een inventarislijst daarvan te maken met de persoonsnaam en het jaartal van het zegel, en daarnaast de staat, waarin het zegel verkeert, en de diameter te noteren. De foto's werden genummerd volgens een bestaande inventarislijst, zodat bij het beschrijven van de zegels geen verwarring kon ontstaan. Zo ook voor belangstellenden die bij het archief een foto van een bepaald zegel willen bestellen.

Bij het fotograferen van de zegels is ervoor gekozen om de zegelstaart zoveel mogelijk midden bovenin te plaatsen. Zo hing het zegel immers aan het charter. Als gevolg daarvan staan de zegels soms enigszins scheef. Meestal is dat niet storend, maar in een enkel geval is het zegel iets gedraaid zodat het wapen beter te zien is.

Als uitgangspunt is gekozen het zogenaamde 'unieke zegel', omdat enerzijds heel incidenteel van één en dezelfde persoon twee zegeltypen in de zegelcollectie bewaard zijn gebleven en anderzijds van één persoon soms meerdere dezelfde zegels aanwezig zijn. Na eliminatie bleek de collectie te bestaan uit 503 unieke zegels met daarbij 81 tegenzegels. In het vervolg wordt daarom de term *unieke zegels* gehanteerd.

De unieke zegels zijn geselecteerd aan de hand van het bestbewaarde zegel en de scherpste foto-opname daarvan, waarbij het maken van een keuze werd bemoeilijkt omdat bijvoorbeeld een identiek zegel minder gaaf was maar wel scherpere details vertoonde. Dit geldt eveneens voor een eventueel tegenzegel. Voor de duidelijkheid wordt erop gewezen dat gegevens over identieke zegels in de zegelcollectie niet behandeld worden. Deze zijn echter wel gebruikt om zo nodig de beschrijving van vooral het omschrift en wapenbeeld van het unieke zegel te completeren. Dit is bij de beschrijving – een enkele uitzondering daargelaten – niet nader aangeduid, maar volgt uit het feit dat van het desbetreffende zegel meerdere exemplaren bewaard zijn gebleven aan de hand van de opgegeven archiefnummers. De zegelcollectie is op alfabetische volgorde geïnventariseerd, maar besloten is om in de onderhavige publicatie de unieke zegels in chronologische volgorde te plaatsen. Het voordeel daarvan is dat de ontwikkelingsgang van het zegel beter is te volgen. Bij het aanbrengen van de doorlopende nummering zijn de inventarisnummers van de geselecteerde foto's gehandhaafd.